

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 4 Sayı: 1 Şubat 2021

ss. 298-310

Makalenin Geliş

Tarihi

30/12/2020

Makalenin

Kabul Tarihi

24/02/2021

Yayın Tarihi

28/02/2021

AHMED-İ DÂ'Î'NİN TÜRKÇE DİVANI'NDAKİ MECAZ ANLAMLI İSİM TAMLAMALARI VE KULLANIMLARI ÜZERİNE

Asu ERSOY¹

ÖZET

Bu yazıda Ahmed-i Dâ'î'nin Türkçe Divanı'nda geçen mecaz anlamlı isim tamlamaları incelenmiştir. Dilbilgisi kitaplarında "Kelime Grupları" başlığı altında yer verilen isim tamlamaları Türkçe'de çok tartışılan konulardan biridir. İsim tamlamalarında, bir isim başka bir isimle ilgi durumu eki alarak veya almadan bir anlam bağı oluşturur. Bu kelime grubunda birinci isim tamlayan/ belirten ve ikinci isim tamlanan/belirten niteliğindedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamış olan Ahmed-i Dâ'î Klâsik edebiyatın güçlü şâirlerinden biridir. Tezkirelerde ve bazı şiirlerinde hakkında yer alan bilgiler ışığında Ahmed-i Dâ'î'nin asıl adının Ahmet ve Kütahyalı olduğu, doğum ve ölüm yılının bilinmediği, Germiyan sarayına bağlı olarak kadılık yaptığı, Sultân I. Murâd, Germiyan Beyi II. Yakûb, Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emîr Süleymân ve II. Murâd devirlerini gördüğü Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, telif, tercüme, manzume ve mensur olmak üzere birçok dalda eser verdiği, II. Yakup Bey dışındaki Germiyan beylerine eser sunmadığı, Emir Süleyman'a Çeng-nâmeyi, Çelebi Mehmet'e ise cülûsiyye kasidesini, II. Murat'a Tezkiretü'l-evliyâ'yı sunduğu, Bursa'da onun adıyla anılan bir cami, bir mahalle ve bir de hamam bulunduğu ve mahlasının Dâ'î olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Ahmed-i Dâ'î Divanı'nda kullanılan mecaz anlamlı belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları ele alınıp, tamlayan ile tamlanan unsur arasındaki anlam ilgileri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, asuersoy@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4966-3211

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Dâ'î, XV. yüzyıl, anlam bilim, söz dizimi, isim tamlaması, tamlayan, tamlanan.

METAPHORICAL NOUN PHRASES AND USES IN THE DIVAN'S AHMED-I DÂÎ

ABSTRACT

In this text, the figurative noun phrases in the Turkish divan of Ahmed-i Dâ'î have been examined. Noun phrases under the title of "Word Groups" in grammar books are one of the most discussed topics in Turkish, In noun phrases, a name creates a meaning bond with another name, with or without the relative affix. In this group of words, the first noun is the complement / specifier and the second name is the complement / specifier. Ahmed-i Dâ'î, who lived in the late 14th and early 15th centuries is one of the powerful poets of Classical literature. In light of the information located about in the sources and some of his poems, it is possible to state that the real name of Ahmed-i Dâî was Ahmet and Kütahya, the year of birth and death is unknown, he served as a judge attached to the Germiyan Palace, Sultân Murâd I, Germiyan Bey Yakub II, the son of Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman and Murâd II. He saw his times, he knew Arabic and Persian very well, he gave works in many branches such as royalty, translation, poetry and prose, he did not present works to the Germiyan beys except Yakup II, he presented the Çeng-namey to Emir Süleyman, the cûlusiyye ode to Çelebi Mehmet, and Tezkiretü'l-evliyâ to Murat II, it is known that there is a mosque named after her, a neighborhood and a bathhouse in Bursa. In this study, the specified and asymptomatic noun phrases with metaphor meaning used in the Divan of Ahmed-i Dâ'î will be dealt with, and the meaning relations between the complement and the complemented element will be revealed.

Keywords: Ahmed-i Dâî, Divanı, semantics, syntax, noun phrases, complementary, complete

GİRİŞ

Ahmed-i Dâ'î, edebî şahsiyeti ve eserleriyle Eski Anadolu Türkçesi'nin kuruluşuna yön veren şairlerden biridir. Doğum ve ölüm tarihleri, ailesi tam olarak bilinmeyen ve asıl adı Ahmet, mahlası Dâ'î olan Ahmed-i Dâ'î'nin doğum yerinin Kütahya olduğu tahmin edilmektedir. Tezkirelerde Ahmed-i Dâ'î'nin Germiyan sarayına bağlı olarak kadılık yaptığı, Sultân I. Murâd, Germiyan Beyi II. Yakûb, Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emîr Süleymân ve II. Murâd devirlerini gördüğü, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, telif, tercüme, manzume ve mensur olmak üzere birçok dalda eser verdiği, II. Yakup bey dışındaki Germiyan beylerine eser sunmadığı, Bursa'da onun adıyla anılan bir cami, bir mahalle ve bir de hamam bulunduğu bilgileri yer almaktadır. Bununla birlikte

hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Ahmed-i Dâî, Emir Süleyman'a Çeng-nâmeyi, Çelebi Mehmet'e ise cülûsiyye kasidesini, II. Murat'da Tezkiretü'l-evliyâ'yı sunmuştur. XV. yüzyıl Klâsik Türk şiirinin en güçlü şâirleri arasında gösterilen Ahmed-i Dâî'nin yirmiye yakın eseri bulunmaktadır.

Bu makalede Mehmet Özmen tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından 2001 yılında yayınlanan "Ahmed-i Dâî Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım)" adlı eserde geçen mecaz anlamlı isim tamlamaları incelenmiştir. Divanda Eski Anadolu Türkçesi döneminin dilini ustaca şiirlerinde kullanan Ahmed-i Dâî'de mecaz anlamlı isim tamlaması yapıları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Bu itibârla *aitlik*, *sahiplik (iyelik)*, *bütün – parça*, *nitelik – nicelik*, *varlık – eylem*, *yer – yön*, *ayırma – tahsis*, *araç*, *ölçü* olmak üzere oldukça çeşitlilik gösteren tamlayan ile tamlanan arasındaki anlam ilgileri de (Bk. Ergin, 2013: 381-383, Korkmaz, 2009: 270-272 s. 289-301, Bilgegil, 1982: 118-119, Ediskun, 1992: 117-120) aşağıda ele alınan örnekleriyle Dâî'nin dilinde mecazlı ifadelerde nasıl karşımıza çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır.

İsim tamlamaları için Ergin (2013: 381-383) bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime gurubuna başvurulduğunu ve belirsiz tamlamanın birleşik isim hükmünde olması dolayısıyla birçok *yer*, *makam*, *müessese*, *memuriyet*, *kitap*, *eşya* vs. anlamlarda nesne isimlerinin bu tamlama biçiminde olduğunu söyler.

Zeynep Korkmaz Şekil Bilgisi'nde belirtilen isim tamlamasının iki isim arasında kesin bir anlam, belirtisiz isim tamlamasının ise geçici anlam bağlantısı kurduğunu ve belirtisiz ad tamlamalarının dilimizde *tür*, *alet*, *aygıt*, *makam*, *kuruluş görev* adı olan birleşik adlar, benzetme vb. özellikli daha başka adlar şeklinde karşımıza çıktığını belirtir. (2009: 270-272).

Leyla Karahan *Türkçede Sözdizimi* adlı eserinde iyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubu olduğunu bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileriyle birbirine bağlandığını ifade eder (2005: 42).

Özkan ve Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Sözdizimi* adlı eserinde isim tamlamasını iki veya daha çok ismin sahiplik, tahsis, tür, cins vb nitelikleri belirtmek üzere özel bir biçimde birleşmesinden oluşan kelime grubu olarak ele alır (2008: 17)

Bilgegil ise, belirtili isim tamlaması kalıbında bir araya gelen tamlayan ve tamlanan unsurlar arasında ekle sağlanan ilişki geçici olmak üzere *sahiplik, âitlik, sebep, tahsis, niteleme, belgisizlik* anlam ilgileri olduğunu, belirtisiz isim tamlamasının ise *bir tek varlık, ürün, araç, sebep, içe konulan şey, benzerlik, menşe, belirtende muayyenlik, mensupluk, nesne, amaç, niteleme, benzerlikten başka bir mecaz, yöneliş, makam, görevli* kavramlarından biriyle tahsis ifade ettiğini belirtir (Bilgegil, 1982: 118-119).

Haydar Ediskun belirtili isim tamlaması bahsinde iki unsur arasındaki ilgi, *bir nesnenin bir nesneyle gerçekten ya da varsayılabilen, bir niteliğin bir nesneye, parçanın bütüne, bir miktarın bir nesneye, işin özneye, durumun, onu oluşturana ait olarak* ele alır. Belirtisiz isim tamlamasında ise iki unsur arasındaki anlam ilgileri şu şekildedir: *belirten, belirtilenin cinsini, çeşidini, türünü, familyasını gösterir, belirten, belirtilenin nedeni olur, belirten, belirtilenin kaynağını ya da neden yapıldığını gösterir, belirtilen, belirtenin kaynağını ya da yapanını gösterir, belirten, belirtilenin amacı ya da ödevi olur, belirtilen, belirtenin belli başlı niteliğini gösterir, belirten, belirtilenin niteliğini gösterir, belirten, belirtilenin yerini gösterir, belirtilen, belirtenin yerini gösterir, belirten, belirtilenin zamanını gösterir, belirtilen, belirtenden oluşan bir topluluktur, belirten, belirtilenin yapıma aracını ya da gerecini gösterir, belirtilen, belirtenin aracını, gerecini gösterir, belirten, belirtilenin simgesi olur, belirten benzeyen, belirtilen kendisine benzetilen olur, belirten kendisine benzetilen, belirtilen benzeyen olur, belirten, belirtilenin bir ulusla, bir toplumla ya da bir bölgeyle ilgisini gösterir, belirten, belirtilene ne ad verildiğini gösterir, belirten bir cümle ya da cümlecik olduğu zaman, belirtilen, belirteni açıklayarak tanımlar, belirten, belirtilenin öznesi olur, belirten, belirtilenin nesnesi olur, belirten belli bir kişi adı olursa, belirtilen, belirtenin kötü bir topluluğa bağlı bulunduğunu gösterir* (1992: 117-120).

Mayzel'in 1944 yılında yaptığı "*İzafet v Turetskom Yazıke / Türk Dilinde İzafet* adlı doktora tezinde tamlama çeşitlerini yapısına göre üç gruba ayırarak incelemiştir. Belirtili isim tamlamasıyla izah edilen anlamları yedi grupta ele almıştır. Bunlar şunlardır: *Bir şeyin (maddenin) bir şeye aidiyetinin, bir vasfın (alametin) bir şeye aidiyetini, bir çeşit de yapılmış bir şeye yapıldığı maddenin ait olduğunu, parçanın bütüne aidiyetini, kılışın (faaliyetin) onu yapana ait olduğunu, kılışın (bir fiilin) nesnesine (objesine) aidiyeti* ifade eder. Belirtisiz isim tamlamasını ise anlamlarına göre şu şekilde incelemiştir: *Tek bir şeyin genelleşmiş bir şeye münasebeti, unikal bir maddeye münasebeti, sebep, menşe yahut maddi esas münasebeti, bir şeyin vazifesi ve amacıyla münasebeti, birşeyden alınan miktarın o şeye münasebeti, tamlananın tamlayana ait daimi*

ve karakteristik vasfı anlatması, tamlayanın tamlanana ait daimi ve karakteristik vasfı anlatması, yer ile ilgili ifadeler kurması, zamanla bağlılığı ifadesi etmesi, infinitif ile ifade edilen kılışa ve duruma göre münasebeti, parça ile bütünü münasebeti, kılışın onu oluşturan araca münasebeti, tamlayanın tamlananın sembolü yahut alameti olduğu, ikinci unsurun birincinin predikatu olması, birinci unsurun ikinci unsur ile mukayese münasebeti, bir şeyin herhangi bir millete münasebeti, bir şeyin kendi adına münasebeti, birinci unsur ikinci unsurun mantıkî öznesi olur, (“ ”) içine alınan kelimeye münasebeti şeklinde açıklar (İnan, 1958:281-293).

İsim tamlamalarıyla ilgili önceki çalışmalara baktığımızda Demir (2007) *Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi* adlı yazısında isim tamlamalarını yapı ve anlam bakımından ele aldığı ve isim tamlamalarını *iyelik (aitlik), ilgi, bölüm ve kısım, benzerlik, nitelik, sebep, eylem, tür, ürün, zaman, belirsizlik bildiren ve mecazlı, kalıplaşmış tamlamalar* şeklinde anlam bakımından incelediği görülür.

Demir (2007) *Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri* adlı çalışmasında sorunları adlandırma, tasnif şeklinde incelediğini ve iki isim ögesinin oluşturduğu bu kelime gruplarının içinde anlam bakımından sıfat tamlaması özelliği gösteren yapılar olduğunu söyler.

Mevhibe Çoşar (1993) *Türkçe İsim Tamlamalarının Tasnifi* adlı tezinde Türkçe Sözlük'te geçen bitki ve hayvan ismi yapan belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları bahsini hava şartlarına bağlı isimlendirme, benzetmeye dayalı isimlendirme, unvanlarla yapılan isimlendirme, yabancı varlıkların isimlendirilmesi, birden fazla tamlamanın tek varlığı karşıladığı isimlendirme ve isim tamlamaların deyim yapma özelliği olarak ifade eder.

Dilbilgisi kitaplarında, makalelerde ve lisansüstü tezlerde isim tamlaması kelime grupları alt başlığı altında sözdizimi çalışması olarak ele alınmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere az sayıda araştırmacı tarafından isim tamlamasında tamlayan ile tamlanan arasındaki anlam konusuna değinilmiş olup Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde mecaz anlamlı isim tamlamalarının detaylı biçimde ele alınmadığını belirtmemiz mümkündür.

Dâî' de karşılaştığımız mecazlı isim tamlamalarına yönelik bu çalışmada da bir kısım örnekleri üzerinden mecazlı isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan arasında tespit edilen ve yukarıda zikredilen ilgiler aşağıda başlıklar halinde verilmiştir.

İNCELEME

Ahmed-i Dâ'î Divanı'nda yirmi yedi kaside, üç yüz otuz bir gazel vardır. Eserde mecaz anlamlı isim tamlamaları ele alınıp, beyitlerde geçen tamlayan ile tamlanan unsur arasındaki anlam ilgisinin *aitlik*, *sahiplik (iyelik)*, *bütün – parça*, *nitelik – nicelik*, *varlık – eylem*, *yer – yön*, *ayırma – tahsis*, *araç*, *ölçü* şeklinde karşımıza çıktığı görülür. Bu açıklamalar çerçevesinde Ahmed-i Dâ'î'nin Türkçe Divanı'nda karşımıza çıkan mecaz anlamlı isim tamlamaları bu anlam ilgilerini belirten başlıklar altında gösterilmiştir.

a) Aitlik İlgisi

(1) Ay yüzün pertevi çün âyineye nûr virür

Güneşün aksi durur sanasın ol aya düşer (G.129 /3, s. 144).

Ay yüzünün parlaklığı aynaya ışık verir ki o aya düşen güneşin yansımasıdır sanarsın.

Güneşin aksi ile *yüzün pertevi* tamlamalarının karşılaştırma ve benzetme yoluyla bağının kurulduğu beyitte *yüzün pertevi* tamlaması esas itibarıyla güneşin aksine bağlı olarak bir anlam değeri taşımakta olup her ne kadar *yüzün parlaklığı* tamlaması mecaz bir ifade olarak karşımıza çıkmıyor şeklinde düşünülebilirse de tamlama benzetme yoluyla *güneşin aksi* ifadesine atıfla *nur/ışık verme* yönüyle mecaz bir anlatım yüklenmektedir. Bu bakımdan da *güneşin aksi* tamlamasında mevcut olan yansımanın güneşe âitliği, bir başka deyişle *aitlik* ilişkisinin, benzetmeye hedef teşkil eden *yüzün parlaklığı* tamlamasında da aynı şekilde kendisini koruduğu görülür.

(2) Dâ'îya mey-kede çün sıdk ile *ihlas* evidür

Hırkayı rehn idicek gam yime seccâdeyiçün (G.130/5, s.210).

Dâ'î'ye meyhane doğruluk ile temiz sevgi evidir ki hırkayı haps edecek seccade için kaygılanma.

Beyitte yer alan *sıdk ile ihlas evi* tamlamalarında tamlanan unsur olan *ev* kelimesinin mekan bildiren bir isim olarak meyhaneye atıfla kullanıldığı açıktır. Bu açıdan tamlamadaki *ev* kelimesinin de aslında doğrudan bir *ev* kavramını değil, daha açık ifadeyle, sadece soyut birer kavram olan *sıdk* ve *ihlas* unsurlarının bulunduğu yeri salt bir mekan olarak değil, bilakis *ev* kavramının taşıdığı *barınma*, *mahremiyet*, *özel hayat vs* gibi tüm içerikleriyle birlikte anlatmak amacıyla karşımıza çıktığı görülür. Dolayısıyla da mecaz bir

anlatım yüküyle tamlamada yer alan *ev* unsurunun tamlayan unsurlara mekan teşkil etmesi yanında ev unsurunun meyhaneye atıfla sıdk ve ihlase âit bir konum olma özelliği taşıdığı anlaşılır.

b) Sahiplik (İyelik) ilgisi

(3) Yakılır ışk odına dâ'î miskîn
Esirge âşikuñ miskîne benzer (G.131 /7, s. 146).

Aşk odunda yakılan Dâ'î'yi perişanlıktan koru, onun perişanlığı âşıkın perişanlığına benzer.

Dâ'î'nin taşıdığı aşk duyguları içerisindeki perişanlığı ile ilgili durumun anlatıldığı yukarıdaki beyitte dolaylı/mecaz anlatım içeren ve ateşin yakıcılığı üzerinden aktarılarak aşkın sahip olduğu manevi sıkıntı, acı, duygu yoğunluğunun okuyucuya hissettirilmek istendiği *aşk odu* tamlamasında mecaz unsur olan *od* kelimesi bir şeye *aitliği* ile değil, doğrudan aşkın sahip olduğu bir nitelik şeklinde karşımıza çıkmakta olup tamlayan ile tamlanan arasındaki ilgi de yine bu yönde tezahür etmektedir.

Benzer bir ilgi aşağıdaki beyitte de mevcut olup mızrak, süngü anlamına gelen *rümh* kelimesi Divan şiirimizde mecaz olarak sevgilinin öldürücü bakışlarını, kirpiklerini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Bu yönüyle mecaz bir birliktelikle kurulmuş olan *rümh'ün gıdası* tamlamasında yine gıdanın sevgilinin bakışlarına aitliği değil, sevgilinin bakışlarının sahip olduğu veya olabileceği gıda olarak karşımıza çıkmakta ve tamlayan ile tamlanan ilgisi sahiplik olarak kendini göstermektedir.

(4) Belî rümhüñ gıdası düşmenüñdür
Yılanuñ kütıdur la-bud zafadi (K.11 /22, s. 29).

Evet, mızrağın gıdası düşmanındır. Elbette kurbağa yılanın yiyeceğidir.

c) Bütün - Parça İlgisi

Aşağıdaki beyitte *taşın ciğeri* ve *tagun yüreği*, *huşmuñ eli* tamlamaları *ciğer*, *yürek* ve *el* kelimelerinin taşıdığı mecaz anlamlarla yine mecazlı birer birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır. İsim tamlamalarında tamlayan veya tamlanan unsurlardan herhangi biri mecaz olabileceği gibi her iki unsur da mecaz olabilir. Buradaki örneklerinde tamlanan unsurların mecaz anlatım barındırdığı bu tamlamalarda karşımıza çıkan ilginin her üç tamlamada da *bütün: taş, tag, huşm* ve *parça: ciğer, yürek, el* şeklinde olduğu görülmektedir.

- (5) *Taşuñ ciğeri kan olur ol hışmuñ elinden*
Taguñ yüreğinde (K.3/28, s.7).

Hilmünden ola sâkin olursa hafakâni

Yümn ile şifâdan

O öfkenin elinden dağın yüreğinde, taşın ciğeri kan olur. Şifa ve uğur çarpıntısı sakın olursa senin huy yumuşaklığından olur.

- (6) *Nergisün gönlüne göz kor meger ol câzu gözün*
Yâ neden ışk odına oldu semender nergis (K.10 /1, s. 25).

“O büyüleyici gözün meger nergisin gönlüne göz diker. Ya neden nergis aşk ateşinde yanan masal kahramanı oldu” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz yukarıdaki beyitte de *nergisün gönlü* tamlaması *nergis* unsurunun taşıdığı mecaz anlatım ile birlikte yine gönlün nergisin *bir parçası/uzvu* olması yönüyle *bütün-parça* ilgisiyle kurulmuş bir tamlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine beyitte yer alan *aşk odu* tamlaması ise daha önce yukarıda belirtildiği gibi *âitlik* taşıyan bir tamlamadır.

ç) Nitelik - Nicelik İlgisi

Aşağıdaki beyitlerde karşılaştığımız *gül yanağın, şirin lebün, inci dişin, servi boyun* gibi tamlamalar aslında tamlanan unsurun sıfat tamlamasıyla kurulduğu senin gül gibi olan yanağın, senin tatlı dudağın senin inci gibi olan veya inci gibi dizili dişin, senin servi gibi olan boyun tamlamalarından kısaltma yoluyla oluşturulmuş şekillerdir. Her ne kadar bu tamlamalarda doğrudan bütün-parça ilgisi mevcutsa da tamlanan unsurların birer sıfat unsurlarıyla desteklendiği senin *yanağın, lebün, dişin, servin* gibi bu tür örneklerde esas yapı olan isim tamlamasının bünyesindeki sıfatlar aracılığıyla bir *nitelik* yahut *nicelik* ilgisini de beraberinde taşımakta olduğunu söylemek mümkündür. Bunların arasında bir benzetmenin varlığı da kendini açıkça göstermektedir Nitelik kimi örneklerde benzetme üzerinden kendisini gösterir.

- (7) *Gül yanağında taze olur gülşen-i hayât*
Şirin lebünde tatlı gelür medh ile gazel (G.283/3, s. 242).

Gül bahçesi gül yanağında taze olur. Övgü ile gazel şirin dudağında tatlı gelir.

- (8) *İncü dişinün vâsfına ger dür döke dâî*
Deryâ sadefi işidicek duta aña gûş (G.284/7, s. 243).

İnci dışının vafına eğer Dâ'î inci dökerse derya sedefi işitecek, ona kulak tut.

- (9) Dâ'î ol servi boyuñ sâyesine tutdı penâh
Âşikuñ himmetini gör ki ne deñlü yücedür (G.187 /5, s. 183).

Dâ'î o servi boyunun gölgesine sığındı. Aşıkın cömertliğini gör ki o çok yücedir.

Bunlarla birlikte aşağıdaki beyitte geçen *şemsün kesafeti* güneşin sönüklüğü *ayun kudureti* ayın bulanıklığı tamlamalarında tamlanan unsur ile tamlayan unsur arasındaki ilişki arada başka bir unsura ihtiyaç duymadan doğrudan *nitelik* veya *nicelik* ilgisi ile kurulmuş isim tamlamaları olarak karşımıza çıkar. Bu tür tamlamalarda tamlayan unsur ile tamlanan unsur arasında *sahiplik* ilgisi var olmakla birlikte öne çıkan husus tamlanan unsurun tamlayanın bir *niteliğine* atıf yapmasıdır.

- (10) Ay u güneş dimek sana hâşâ ki bellüdür
Ayuñ kudureti dahi şemsün kesâfeti (G.82/3, s.114).

Ay ve güneş, ayın bulanıklığı da güneşin sönüklüğü de kesinlikle sana bellidir demektir.

d) Varlık - Eylem ilgisi

Dâ'î'nün ağladuğı ve kerîmün ziyafeti tamlamalarının yer aldığı ve “Dâ'î'nin ağladığına sevgili ondan güler ki beni kıskançlık yakar namus ile ar ağlar.” ve “Can dudağın bir tatlı söz ile misafir etti. Her zaman kerimin ziyafeti tatlı olur.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz aşağıdaki beyitlerde bu tamlamaların tamlanan unsurun tamlayan unsurun bir eylemini anlattığı tamlamalar olarak karşımıza çıktığını ve bu yönleriyle her iki tamlamada açık bir biçimde *varlık (tamlayan) - eylem (tamlayan)* ilgisi ile kurulmuş olduğunu görürüz.

- (11) *Dâ'î'nün ağladuğma müdde'î andan güler*
Kim beni gayret yakar namus ile ar ağladur (G.186/8, s.182).

Dâ'î'nin ağladığına sevgili ondan güler ki beni kıskançlık yakar namus ile ar ağlar.

- (12) Cânı lebüñ konukladı bir tatlu söz bile
Tatlu olur hemîşe kerîmün ziyafeti (G.82/4, s.114).

Can dudağın bir tatlı söz ile misafir etti. Her zaman kerimin ziyafeti tatlı olur.

e) Yer - yön ilgisi

- (13) Dâ'î dilinde medh ola *mutrib önünde* ceng
Sakî elinde câm-ı mey-i la'l-i nâb-dâr (G.31/5, s.81).

Dâ'î diliyle över, çalgıcı saz çalar, sâki elinde kırmızı şarap dolu berrak bir kadehle dolaşır.

Yukarıdaki beyitte geçen *Dâ'î dili*, *çalgıcı önünde*, *saki eli* tamlamaları ile aşağıdaki beyitte yer alan *hüsn üli* tamlaması *medh ol*, *ceng ol- nab-dar ol*, *sultan ol-* eylemlerinin gerçekleştiği veya gerçekleşeceği yere atıf yapan onları bildiren unsurlar olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan bu tamlamalarda tamlayan unsurlar ile tamlanan unsurlar arasındaki ilgi doğrudan tamlayanın sahipliğinden çok mecaz anlatım yoluyla tamlayan unsurun irtibatlı olduğu eylemin yerine işaret eden *yer* ilgisi ile kendisini göstermektedir.

Yer-yön ilgisine bir başka örnek ise aşağıdaki beyitte yer alan *kaşın önünde*, *kaddün önünde* tamlamalarıdır. Bu tamlamada tamlanan ön unsuru *kaş* ve *kadd* unsurlarına yönelik bir *yön* ilgisini bildirmektedir.

- (14) Kaşın önünde rast dura mı kec durur hilâl
Kaddün önünde togrısıdur serv olursa ham (G.267/5, s. 233).

Kaşın önünde eğri hilal doğru durur. Servi ham olursa kaddün önünde doğrudur.

f) Ayırma - Tahsis İlgisi

Daha önce yukarıda geçen *aşk odu* örneğini de içeren aşağıdaki 15. beyitte kaşılaştığımız *aşk odunun derdi* ve *suzı* tamlamasında yer alan *derd ve suz* unsurları ile tamlayan *aşk odu* ve *gönül* arasındaki ilgi *ayırma* tahsis şeklinde olup, dert ve yanmanın aşk oduna tahsis kılındığı ona ayrıldığı, onunla özellik kazandığını anlatmaktadır. Benzer şekilde 16. beyitteki *gönlümün viranesi* tamlamasındaki *virâne* unsuru ile tamlayan *gönül* unsuru arasındaki ilgi de aynı yöndedir. Bu yüzden bu iki örneği bu başlık altında vermeyi uygun bulduk.

- (15) Aşık bilür bu *ışk odunun derdi* süzünü
Kim ışk odına cân u cigerler kebâb ider (G.296/6, s.251).

Bu aşk odununun derdi ateş olduğunu aşık bilir ki aşk odununa can ve ciğerler kebab olur.

- (16) Sakiyâ ihlâs elinden bir kadeh sun kim bana
Genc-i ma'ânî birle tolsun *gönlümün virânesi* (G.235/4, s.213).

Sâkiye ihlas elinden bana bir kadeh sun ki gönlümün virânesi hazineyle dolsun.

g) Araç ilgisi

Yine mecaz bir anlatımla kurulmuş olan aşağıda 17. örnekteki *gül defteri* tamlamasında tamlayan unsur *gül* ile tamlanan *defter* arasındaki ilgi, tamlayan unsurun neye benzetildiğini içeren veya ne gibi bir şey olduğunu bize bildiren bir ilgiyle karşımıza çıkmakta olup bu yönüyle tamlanan unsurun tamlayanın *niteliğini* veya ne tür bir *araç* olduğunu anlatır. Benzer durum 18. beyitte de görülmekte olup *kuşak* tamlanan unsuru *cüret* unsurunu bir *araç* olarak somutlaştırma özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan burada tamlanan ve tamlayan unsurlar arasındaki ilgileri *araç ilgisi* olarak almanın daha uygun olduğu kanısını taşımaktayız.

- (17) Her kim ol *gül defterinden* bir varak aldı sebak
Bülbül-i guyâ olur bu ilm aña hikmet yiter (G.38/5, s.85).

Her kim o gül defterinden bir yaprak ders alsa şakıyan bülbül olur, bu ilim ona bilgelik için yeter.

- (18) Ol kim kuşandı biline *cür'et kuşağını*
Ol kim tonandı egnine *devlet kabâsını* (K.4/3, s.9).

Yiğitlik kuşağını beline kuşandı. Devlet elbisesini sırtına donandı.

h) Ölçü ilgisi

Aşağıdaki beyitte geçen *kametün tayına* tamlamasında *tay* unsuru tamlamanın içerisinde bulunduğu cümledeki *çemende bir serv bitmez* ifadesini *dayanak ve/veya kıyaslama* teşkil etmek üzere kullanılmış olup bu bakımdan tamlamadaki *tay* unsuru tamlayana yönelik ve onun esas alındığı bir ölçüyü belirtmektedir. Bu itibarla tamlayan ve tamlanan arasında *ölçü* üzerine kurulmuş bir ilgi olup tamlayan unsur tamlananı vasıtasıyla bir *ölçü* haline

getirilmiştir. Benzer durum bir sonraki beyitte bulunan *gecenin uzunluğu* tamlaması için de geçerli olup bu örnekte de tamlanan unsur tamlayan unsuru kendisine dayanak tutulan bir ölçü birimi haline getirilmiştir.

(19) *Kametün tayına* bir serv çemende bitmez

Yüzünün nakşına bir bahçede gülzâr ola mı (G.210/2, s. 197).

Kametün tayına bir serv bahçesinde bitmez. Yüzünün nakşına bir bahçede gül bahçesi olur mu?

(20) *Gicenün uzunluğun* anlar bilür kim bir gice

Bir güzel sûret bile iş itdi cevân eyledi (K.17/25, s. 48).

Gecenin uzunluğunu anlar bir gece de bilir. Bir güzel suret ile zevk ve safa ettim, dolaştım.

SONUÇ

Dâ'î'de geçen mecazlı tamlamalardan sadece bir kısmını ele aldığımız bu çalışma neticesinde tamlanan veya tamlanan mecaz olabilir veya ikisi de mecaz olduğu görülmektedir. Unsurların bizim tespit ettiğimiz ancak çok fazla örneği olduğu için sayı olarak ayrıca vermeyi çok uygun bulmadığımız Dâ'î'de geçen ve birkaç örneğini incelediğimiz bu tür mecazlı tamlamalarda sıklıkla tamlanan unsurun mecazlı olarak kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Bu ilgilere en çok sahipliğin tercih edildiği bütün - parçanın ikinci sırada yer aldığı, tamlayan ile tamlanan arasındaki bu ilginin ise diğerlerine nazaran daha kullanıldığını söylememiz mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan Ahmed-i Dâ'î Divanı'nda tespit edebildiğimiz mecaz anlamlı isim tamlamalarının bir kısmını ayrıntılı olarak incelemeye gayret ettiğimiz bu çalışmada isim tamlaması örneklerinden elde edilen veriler doğrultusunda çoktan aza doğru şu şekilde sıralamamız mümkündür: *Sahiplik (iyelik), bütün - parça, aitlik, nitelik - nicelik, yer - yön, araç, ayırma - tahsis, varlık - eylem, ölçü.*

KAYNAKÇA

BANGUOĞLU, Tahsin (1990). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BİLGEGİL, Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

- ÇOŞAR, Mevhibe (1993). *Türkçe İsim tamlamalarının Tasnifi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DEMİR, Celal (2007). “Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VII, Sayı 1, s. 27-54.
- DEMİR, Celal (2007). “Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel Ve Anlamsal Özellikleri”, *Turkish Studies - Volume 8/13*, s. 1135-1142.
- EDİSKUN, Haydar (1992). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (2007). *Dilbilgisi*, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNEŞ, Sezai (2003). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir: DEÜ Rektörlük Matbaası.
- İNAN, Abdülkadir, (1958), “S. S. MAYZEL Türk Dilinde İzafet, (Tanıtma)”, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 279-313.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçay Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2005). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (2001). *Ahmed-i Dâ’î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa, SEVİNÇLİ, Veysi (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yayınları.
- ŞENTÜRK, Mustafa (2007). Ahmed-i Dâ’î Divânı’ndan İlk 50 Gazelin Şerhi (28-77), Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer - Metin – Sözlük*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.